

València en lo reynat d'En Pere IV --- tenint per oficials decurions o caps de *dena* --- durant la tal Companyia mentres regiren els Furs del reyne», MGadea (T. del Xè II, 32); i a aquests decurions deu referir-se el derivat que ens reporta OPou: «*deener*: decurio» (ThPu., 174). Una desena de sarments: «Qui vullga saber de penes, / qu'es pòse eixarmentador: / tot lo dia contant *denes* / y, eixe és el pijor dolor: / no guanyar pera huitenes!», MGadea (T. del Xè III, 43). En la comarca morellana *dènes* són les divisions territorials que hi ha en el terme de Morella i en alguns altres dels molt extensos que hi ha allí: en el de Morella eren primitivament deu justes (nombre avui poc modificat: comprenien *El Mòll, Morella la Vella, La Llècua*, etc.); al d'Ares també s'ha estès això, si bé allí només són 4: *Prats, Vall, Romer* i *Canada* (1961).

En lloc del citat *deener*, hi ha també *desener* [1430, *Alcm.*]. *Desenal*.

Desembre, del ll. DECĒMBER, -BRIS, era derivat de DECEM, perquè, segons el còmput romà primitiu, era el desè mes de l'any (cf. els noms *september, october, november* dels precedents), més tard se n'hi intercalaren dos al mig, per adaptar-los al nou calendari julià. L'evolució fonètica del mot és paral·lela a la que hem vist per a *desè*. En Desclot trobem *dehembre* (cap. § 44); que ja en el S. XIV va contraure's en *dembre* (*dembra* doc. de 1374, *BABL* I, 302). Sota la influència de *deè/desè* (amb el qual hi ha consciència d'haver de concordar, i majorment pel trisillabisme dels inseparables *setembre, octubre, novembre*), es resistí llargament a aquesta contracció, mantenint forçadament el hiatus o adaptant-se a la -z- de l'innovat *desè*: OPou encara escriu *deembre* (ThPu., 338); i en fonts valencianes això dura molt: *deembre* en un doc. de 1716, *dembre* en un de 1733 (*BSCC* XIV, 19, 21).

En el Princ. la -z- s'imposà més de pressa («jornada de 16 de *dezembre*», doc. Bna. a. 1641, *BABL* VIII, 106), i avui es diu així fins als Pirineus centrals (*dezembre* Cardós i Vall Ferrera, 1932-34); han acabat per dominar tals formes fins en val., però no sense lluita, que deu ser responsable d'altres detalls anòmals (*dizembre* a Piles de Gandia, 1962) i de la intrusió d'una pronúncia acastellanada *disiembre* (Canyis-saes, 96). *Desembral*.

L'ordinal del llatí clàssic *decimus*, -ma, -mum, va passar en part per via culta, en certes accs. *Dècima* el delme en tant que institució d'altres esferes religioses, p. ex. «aquela crida --- anà davant lo papa, cridant qual valia més: o que la *dècima* de sancta Sglésia fos tots temps assignada a endreçar lo món, o que los bisbes ne facen superfluytat e vanitats», Lull (*Blanq.*, *NCl.* II, 240.5). Però en l'esfera de la vida religiosa ordinària, el mot DECĪMUM o DECĪMA, aplicat a la desena part de les collites, que es pagava al clero secular, i en particular en la vida rural, sofrí l'evolució fonètica dels mots hereditaris, passant primer a *dezmo* > *dédma* i amb vocalització normal *deume*, que més tard canvià generalment la *y* en *l*.

En *Hom.* trobem el mot encara amb paper d'ordinal

partitiu 'la desena part': «en aquesta senta quarentena, qar zo és lo *dezme* dels dies de l'an, qan devam nostres corses fer dejunar» (fº 7r15). En docs. no gaire posteriors de la diòcesi d'Urgell el trobem aplicat al tribut eclesiàstic, i en les formes resultants de la vocalització: «--- *deume* --- *dedme* --- aquel *deume*», en un doc. pallarès de c. 1260 (PPujol, *Docs. Vg. Urg.*, 27.5, 27.7, 27.12), i ja *delme* en un altre doc. pallarès, de 1242 (id., 8.4, p. 16). Des de la fi del segle trobem sobretot la forma amb -l-: «donats foren a clergues censals e *delmes*», Lull (*DoctrPu.*, Gili, p. 214, ms. S. xv), i a la fi de l'Edat Mitjana ha quedat fixada en masculí i amb -l- en la llengua comuna: «decimae: los *delmes*», OPou (ThPu., 113). La forma amb *y* no quedà extingida: *deumes* (trad. *decimaciones*), *VidesR*, 67r2 (n. 40), i resta en diverses comarques del Princ. i de les Illes: p. ex. la sento a Bunyola (1964), en el Baix Gaià, a l'Alt Empordà («els senyors del Castell de Sta. Eulàlia cobraven *dèumaz* i primícies», Siurana, 1964). L'aplicació rústica a les collites i al clercat (rural o diocesà) és la que seguí predominant, almenys a la muntanya catalana, fins al segle passat: «sempre se ha acostumat *delmar* en garba y no en gra, de esta manera: de 31 garba, quatre, tres al *delma*», Vall de Boí (escr. de 1830 que llegeixo a Taüll).

Hi ha en diverses zones del domini català un edifici destinat a dipositar-hi o cobrar-hi aqueixos tributs: en unes bandes és en el poble, i per metonímia sovint s'anomena *el delme* l'edifici mateix: a Guardamar es dona encara el nom de *El dèlme* a un lloc (a l'extrem N. del castell) on fa poc van enderrocar el vell edifici (1963), i a St. Jordi del Maestrat hi ha encara el *Carré 'l dèlme* (1961); en el Baix Gaià es recollien en una gran barraca de vinyaters, dita encara *el Cup dels dèlmæs*, a Montferri, mentre que a Masllorç recollien els *dèumæs* en el Cup del Benet (1964).

La forma femenina DECIMA no desaparegué sense rastres en el nostre domini i els veïns: «con algú ven los fruyts --- de les sues honors --- no és entès que vena la *delma* ne la primícia, ne censal --- ans lo comprador es tengut de pagar la *delma* e la primícia», «de tot encant és entès que ha espay de deu dies a pagar, sinó d'oli d'olivar, de figural, e de la *delma*, que's pague --- axí com entr'ells és emprès», *CostTort.* (ed. Ol., 207, 380); *delma* 'diezmo' eiv. (escriu PzCabrero); a l'Urgell restaven en concurrència fins al S. XVI les dues formes: «*delme* pren lo dit batle --- *delma* la qual parteix terç per terç ab mº lo Abat», doc. de Castellciutat, 1518 (*Spill de Castellbò*, 77r).

Tan forta fou la influència de l'església i dret feudal catalans en aquest terreny que la forma amb *y* (impossible segons la fonètica occitana) fou acceptada en manlleu en una ampla zona del Sud llenguadocià i gascó (com posa de relleu Alibert, *Gramatica Occitana* I, 39): *deume* m. «dème» es recorda encara (avui «vieilli») com a usat a Lezinhan (*RLR* LXVI, 12), i apareix repetidament (amb *y* i fins amb -l-) amb referència a diversos pobles de l'Alt Comenge en el